PİYER LOTİ KİTÂBESİ VE TA'LÎK HATTINA DÂİR BİR MÜLÂHAZA

Prof. h.c. M. UĞUR DERMAN

1935'de Bandırma'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Eczacılık Okulu'nu bitirdi. 1955'den itibaren Necmeddin Okyay'ın Osmanlı Kitap Sanatları konusunda öğrencisi oldu. Ayrıca Dr. Süheyl Ünver, Macid Ayral ve Halim Özyazıcı'dan da istifade etti. 1961'den buyana hazırladığı tebliğ, ansiklopedi maddesi ve makalelerle müstakil eserler üçyüzü aşmıştır. 1985'den beri Marmara ve Mimar Sinan Üniversitelerinde öğretim faaliyetini sürdürmekte olup 1997'de Mimar Sinan Üniversitesi'nce kendisine fahrî profesörlük tevcih edilmiştir.

Türklere büyük hayranlık duyan Fransız edîbi Piyer Loti (1850-1923) ile ilgili konulara da -150. doğum yıldönümü münâsebetiyle- bu sempozyumda yer verildiğini öğrenince, ben de onunla ilgili bir kitâbeyi seçtim. Zîra bu kitâbeye dâir bir neşriyâta henüz rastlamadım.

İstanbul'a müteaddid defalar gelen Piyer Loti'nin 1328/1910 yılındaki ziyâretinde ıkāmet eylediği ev, Dîvanyolu'ndaki Atîk Ali Paşa Medresesi'nin yanındadır (Resim:1). Bu binanın kapısı üzerinde bulunan kitâbenin (Resim:2) hattatı olan merhum hocam Necmeddin Okyay'ın (1883-1976) hâtıra defterinde bu bahisle ilgili ve *"Piyer Loti'nin Dîvanyolu'nda oturduğu hânenin kapısına yazdığım yazı"* başlıklı şu satırlara rastladım: *"Belediye Meclisi'nde görüşülmüş. Reşad Fuad Bey (1) bana yazdırtmayı karar altına almışlar, yazdım. Altındaki Fransızca yazıyı da kendim ilk defa olarak yazdım ve yerine resmettim, beğendiler. Yazının kalıbı elyevm elimde mevcuddur. Yazıyı taşa kendim çizdim; taşçı da güzel hâkketti".*

Osmanlı kitâbelerinin ekseriyâ manzum tertiplendiği görülmektedir. Burada da *"Ikāmet etti bû evde Piyer Lûtî saâdetle"* kabîlinden bir tarih mısraının kıt'aya tamamlanmış nazmıyla karşılaşabilirdik. Ancak Piyer Loti kitâbesi her hâlde altına Fransızca tercümesinin de nesir şeklinde geleceği hesaplanarak böyle hazırlanmıştır. Kitâbenin hem Türkçe, hem de Fransızca metninin yukarda adı geçen Keçecizâde âilesinden Reşad Fuad Bey (1864-1921) tarafından tertîb olunduğunu sanıyorum.

Necmeddin Okyay Hocamız, bu yazısına imzâdan sonra ayrıca tarih koymamakla beraber, 1920 yılında İstanbul Belediye Meclisi'nce Piyer Loti'ye "fahrî hemşehrilik" tevcîh olunduğu sırada bahis konusu kitâbenin hazırlanıp evin kapısı üzerine yerleştirildiğini tahmîn ediyoruz. O devrin gazetelerinde bu kitâbenin yerine konulması muhakkak ki havâdis olarak neşredilmiştir, fakat ben araştırma imkânını bu-

Resim 1:
Piyer Loti'nin oturduğu evin bugünkü hâli ve kitâbenin görünüşü.

Resim 2:
Piyer Loti kitâbesi.

lamadım. Ayrıca, hâtıra defterinde anılan kitâbe kalıbına da Necmeddin Hoca'nın evrâkı içinde rastlamadım. Oysa, sağlığında bir vesîle ile bunu bana göstermişti. Ancak, metrûkâtinde bulunan, kitâbenin yarı büyüklüğünde bir fotokopidir ve bunun sûreti de (Resim:3)'dedir.

Yine Okyay merhumdan kalanlar arasında rastladığım, *ta'lîk* hattının *meşk kalemi* denilen boyuyla yazılmış bir kitâbe taslağını da buraya alıyorum (Resim:4): *"Türklerin gerek saâdet, gerek felâket zamanlarında necîb ve sâdık dostu, Fransa Encümen-i Dânişi âzasından Piyer Loti .....târihinde bu evde ıkãmet etmiştir."*

Anlaşıldığı kadarıyla kitâbe önce bu ifâdeyle tasarlanmış; sonra alt tarafına Fransızcası eklenirken biraz farklı hâle getirilmiştir. Kitâbenin hâlen bina üstündeki Türkçe metni: *"Türklerin saâdet ve felâket zamanlarında necîb ve sâdık dostu, Fransa Encümen-i Dânişi âzasından Piyer Loti binüçyüzyirmisekiz târihinde bu evde ıkãmet etmiştir"* şeklindedir. Alttaki Fransızca tercümesi de -Necmeddin Hoca'nın Latin hurûfuyla ilk kalem tecrübesi olarak- *tırnaksız* denilen düz yazı nev'iyle ve farklı puntolardaki büyük (majüskül) harfler kullanılarak -solda görüldüğü üzere- yazılmıştır:

PIERRE LOTI, DE L'ACADÉMIE FRANÇAISE,

LE NOBLE ET FIDÈLE AMI DES TURCS, DANS LEURS JOURS DE PROSPÉRITÉ

OU DE MALHEUR, A HABITÉ CETTE MAISON AN 1910.

Yazıların her iki tarafında yeralan *rûmî* kabartma tezyînatı kimin çizdiği

husûsunda mâlûmâtımız olmamakla beraber, daha önce bu yolda çalışmaları görülen Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer (1873-1946) eliyle hazırlanmış olduğu tahmîn edilebilir.

Bütünüyle, takrîben 80x180 cm. eb'âdında olan kitâbe bugün kendi hâline terkedilmiştir, zâten yakın vakte kadar sathına değerek geçen birçok telefon kablosu yüzünden, bakıldığında rahat seçilemiyordu. Hiç olmazsa şimdi okunur vaziyettedir. Tabiatiyle, zemin koyu renge boyanıp, yazılar da varak altınla kaplansa, câzip bir görüntü kazanacak; ayrıca mermer zemîn de hava kirliliğinden müteessir olmayacaktır. Çünkü bu eser İstanbul'un -san'at değeri taşıyan- iki lisanlı tek kitâbesidir.

Celî ta'lîk hattının da Osmanlı devrinde İstanbul'da yazılmış herhâlde son kitâbe örneği olan bu eser vesîlesiyle bir mühim husûsa temâs etmek istiyorum: *Aklâm-ı sitte*'nin 6 nev'inden biri olan *tevkî'* ve onun ince kalemle yazılan cinsi *rıkâ'*, Îran sâhasında XIV. asırdan îtibâren bir hayli istihâle geçirdikten sonra, asılmış gibi görüntüsü dolayısıyla *ta'lîk* olarak adlandırılmıştır. Bu yazı nev'inin de yine Îran'da büyük bir değişikliğe uğrayışı sonunda *nesh-ı ta'lîk (nesh-ta'lîk)* ve nihâyet *nesta'lîk* adıyla anılan farklı bir yazı doğmuştur (XIV. asır). Osmanlılar Fâtih devrinde *ta'lîk* hattını -1473'deki Otlukbeli zaferinden sonra- Akkoyunlular'dan alarak, haylı değişikliklerle önce *dîvânî,* sonra *celî dîvânî* yazılarını bundan bulup çıkartmışlar (2), her iki nev'i de Dîvân-ı Hümâyûn'un resmî yazısı olarak XX. yüzyıla kadar kullanmışlardır. Îran'ın *ta'lîk* hattını da Osmanlılar'ın *dîvân-ı Acem* adıyla andıkları biliniyor(3).

Yine Îran'ın *nesta'lîk* hattı İstanbul'da Fâtih devrinden başlayarak bilhassa kitab yazılmasında kullanılır olmuştur. Fakat bu yazı için Osmanlı'nın kabul ettiği isim sadece *ta'lîk*dir. Edebî metinlerin (şiir dîvanları) yanısıra, fetvâ ve kazã makamlarınca (Bâb-ı meşîhat ve mahkeme hükümleri v.b.g.) *ta'lîk*'ın *hurde* denilen ince şekli tercîh edilmiştir. Meselâ, şâir Sâbit'in (ö.1712) şu beyti bahsimize münâsip düşer:

"Gayba îman getir, ey mülhid-i fâcir, ki sana Âhıretten hat-ı ta'lîk ile hüccet gelmez!" (4)

Bu *ta'lîk* ismi beş asırdır ülkemizde kesintisiz olarak kullanılarak zamanımıza kadar erişmiş; hattatlar ve hat tarihçileri tarafından da böyle bilinegelmiştir. Osmanlı, bu yazının Îran menşe'li olanından bahsederken *nesta'lîk* demekte beis görmemiştir ve bu tefrîk ecdâdımızın cehâletinden kaynaklanmamaktadır.

Hâl böyle iken, geçen yıl hat ve hattatlar üzerine yapılan iki ciddî neşriyatta (*Alparslan, Ali, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi,* Yapı Kredi Yayınları,İstanbul 1999; **Serin, Muhiddin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar,* Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1999) Osmanlı'nın *ta'lîk* hattına ısrarla *nesta'lîk* denildiği görülmektedir (5) . Halbuki, hayatını Osmanlı İstanbulu'nda sürdüren; lâkin her fırsatta Îran gayretkeşliğinde bulunan Îranlı müellif Habib Efendi (1835-1894) bile, *Hatt u Hattâtân* (İstanbul

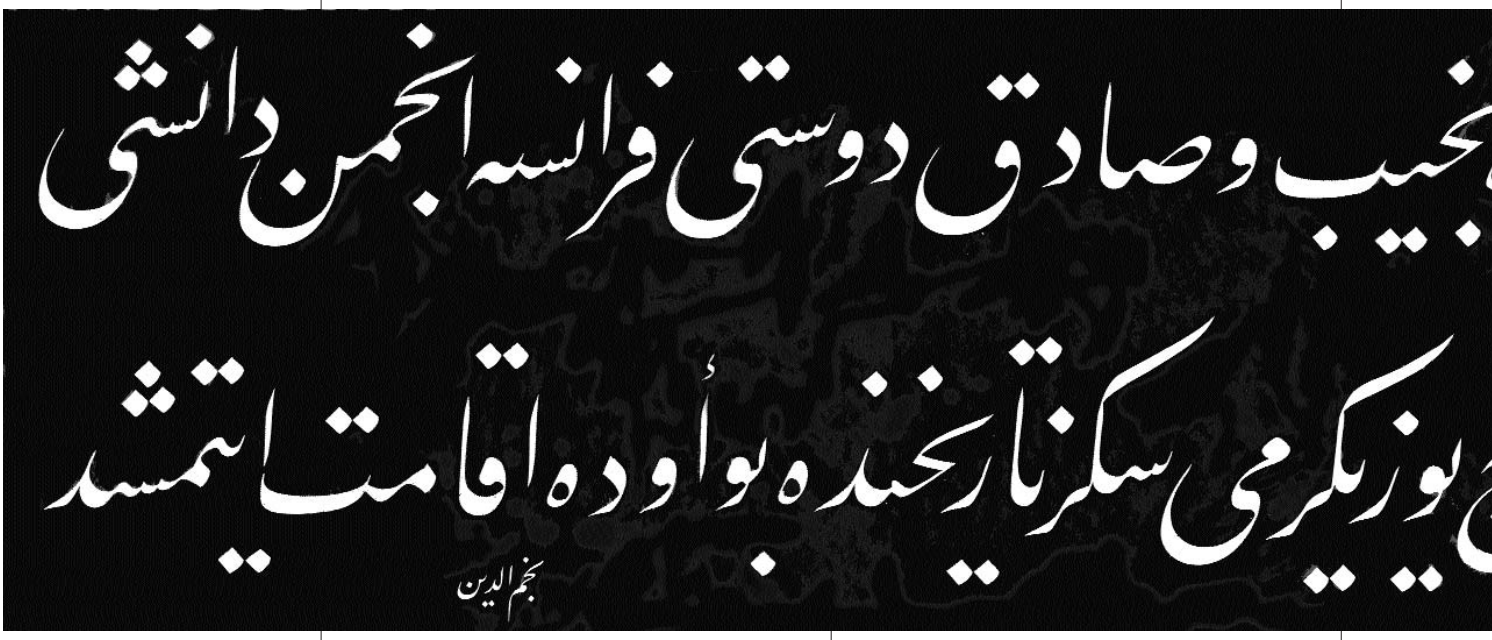

1305) isimli kitabında: "*Ta'lîk ya Nesta'lîk-nüvîsân-ı Îran*" (s.182) ve *"Ta'lîk-nüvîsân-ı Memâlik-i Osmâniye"* (s.247) başlıklarıyla Îran'da ve Osmanlılar'da bu yazıyla uğraşanları tanıtmış ve hattâ: *"Burada ta'lîk dediğimiz İstanbul ıstılâhınca olup, yoksa murad heman nesta'lîk hattıdır"* ifâdesiyle mükteseb bir hakkı teslim etmişti.

Bizim her iki müellifimiz de bu yazıya "İstanbul ıstılâhınca" *ta'lîk* diyerek yetişmişler ve hattı da *ta'lîk* adını kullanan hocalardan öğrenmişlerdir. O hâlde şimdiye kadar bu isimlendirme husûsunda herkes dalâletdeydi de, bu yakınlarda mı hidâyete erildi? Anlaşılır gibi değildir. Prof. Dr. Muhiddin Serin Bey kitabında (s.11-12) : *"Nesta'lîk yazıya Türkler ta'lîk demişlerdir. Ancak ta'lîk'ın farklı bir yazı olması sebebiyle bu çalışmamızda aslına uygun olarak nesta'lîk kelimesini kullanmayı tercîh ettik"* ifâdesine yer veriyor. Halbuki bu karışıklığı önlemek üzere Îran'ın *ta'lîk* yazısı için başa *kadîm* sıfatını getirmek, kısacası *kadîm ta'lîk* demek mes'eleyi halleder, beş asırdan beri *ta'lîk* denilen Osmanlı yazısı da bunca yıllık adını kaybetmekten kurtulmuş olurdu.

Müelliflerimiz bizden daha iyi bilirler ki, bütün lisanlar için geçerli olan bir *"Galat-ı meşhur lugat-i fasîhden evlâdır* (veyâ: *yeğdir)"* düstûru vardır. Hatâ yeni olsa, yayılmadan tashîh edilmesi hepimizin boynuna borç sayılırdı. Lâkin beşyüz yıldır galat hâliyle yerleşen ve kabul gören bu kelimeyi düzeltmeğe kalkarsak, kavram kargaşasını daha da artırmış oluruz.

Her iki aziz arkadaşımıza da :

"Ey nûr-ı basar, recâ benden:
Red, yâ şeref-î kabul senden!"

beytini tekrarlayarak, kendilerinin Osmanlı'yı *ta'lîk*'inde galatıyla başbaşa bırakacakları, tarihî birikimi karıştıran bu isim değişikliğinde bundan sonraki söz ve yayınlarında direnmeyecekleri ümîdini taşıdığımı belirtirim. Varsın Îran *nesta'lîk* desin, biz *ta'lîk*ımızdan memnûnuz.

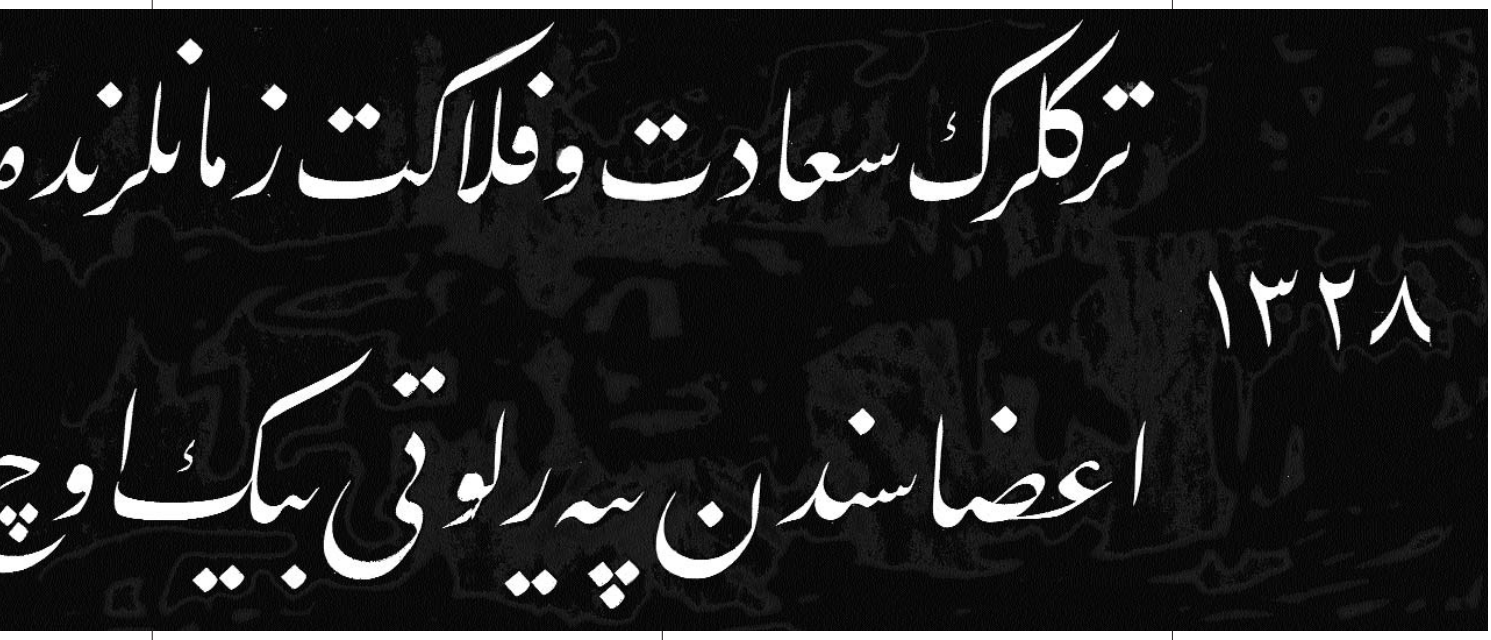

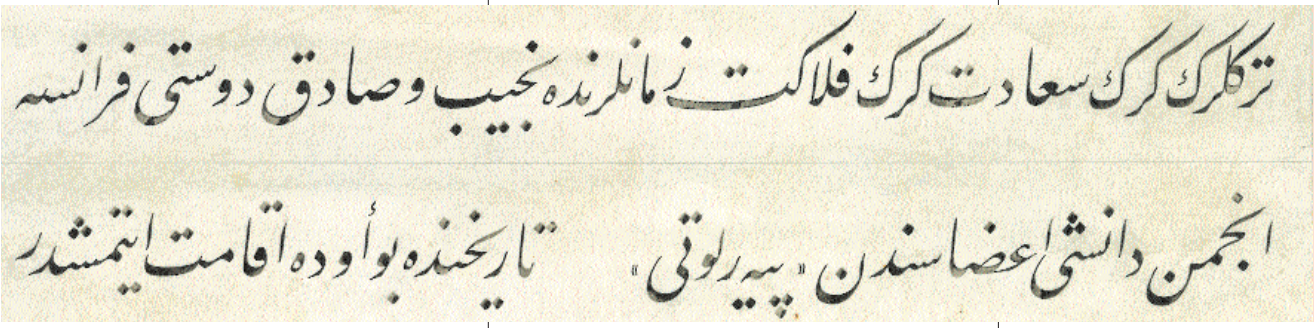

Resim 3:
Kitâbenin aslından alınmış fotokopi.

Resim 4:
Önceden yazılan kitâbe taslağı (aslının boyu 30 cm.).

HÂŞİYELER

(1) Son devrin Osmanlı kültür ve san'at hayatında mühim mevkî sâhibi bir devlet adamı olan Reşad Fuad Bey hakkında bkz. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*,VI / 317, İstanbul 1994.

(2) Bu hususta bkz.: Richard, Francis, "Dîvânî ou Ta'lîq: Un calligraphe au service de Mehmed II., Sayyidî Mohammed Munsî", *Les Manuscripts du Moyen Orient, Essais de Codicologie et de Paleographie (Actes du Colloque d'Istanbul, 26-29 mai 1986),* ed. François Déroche: Istanbul/Paris 1989, s.89-93; Danişmend, İsmail Hâmi, Îzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I, 327, İstanbul 1955; Derman, M. Uğur, İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı, İstanbul 1992, s.37, 190.

(3) Mustafa Âli, *Menâkıb-ı Hünerveran,* İstanbul 1926, s.61; Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn,* İstanbul 1928, s.616.

(4) *Hat* kelimesinin Arapça aslı şeddeli olarak *hatt*'dır. Türkçe'de sonuna ek geldiği, yâhut Arapça-Farsça tamlamaya girdiği zaman da mutlaka böyle kullanılır. Lâkin aruz vezni iktizâsı -bu mısrada olduğu gibi- bâzan şeddenin düşmesine lisânımızda cevaz verilmiştir.

(5) Prof. Dr. Ali Alparslan Bey daha evvel yazdığı bir makâlede de *ta'lîk* yerine *nesta'lîk* ıstılâhını kullanmakta öncülük etmiştir: "İslâm Yazı Çeşitleri: 4- *Nesta'lîk*", *Sanat Dünyamız* / 34, 1985, s.9-11. Lâkin konunun bir makâle çerçevesinde kalışıyla kitaba geçişi arasında müessiriyet cihetinden çok fark vardır.